

ROZANA RUSHITI

**PROBLEME TË PËRDORIMIT TË SHENJAVE TË PIKËSIMIT
TE PËRBËRËSIT E FRAZËS**

Siç dihet, pikësimi bashkë me alfabetin dhe me drejtshkrimin përbëjnë tri nënsistemet e gjuhës së shkruar, pamjen e plotë të të cilit e përcakton struktura sintaksore e saj. Që në gramatikat e para të shekullit XX thuhej se *pikësimi ka për qëllim të ndalojë ndërlikimin e kuptimevet dhe të mendimevet të shfaqurë me shkrim, duke treguar marrëdhënëjet e ndryshime që kanë me njerijetrin*¹. Pikësimi, nëpërmjet shenjave të pikësimit, merret me njësi sintaksore, shënon karakterin e këtyre njësive ose kufijtë midis tyre, ndaj parimi kryesor mbi të cilin mbështetet pikësimi ynë është parimi sintaksor, megjithëse është pranuar si parim bazë ai intonacionor. Përmendim prof. Memushaj², i cili në mbështetje të këtij argumenti, e grupon gjuhën shqipe në grupin e gjuhëve me pikësim intonacionor bashkë me anglishten, italishten dhe frëngjishten, ndryshe nga gjuhët e tjera, si rusishtja apo gjermanishtja që përfshihen në grupin e gjuhëve me pikësim sintaksor. Duhet thënë se struktura sintaksore dhe intonacioni nuk mund të ekzistojnë në ligjërim të ndarë. Me këtë pohim kuptohet që shenjat e pikësimit në shumicën e rasteve gjejnë mbështetje dhe realizim dhe te struktura sintaksore, dhe te intonacioni. Ato përdoren në gjuhën e shkruar për ta bërë më të qartë e më të kuptueshme përmbajtjen e një fraze dhe lidhjet midis pjesëve e përbërësve të saj dhe ndihmojnë interpretimin e thënies për t'i dhënë atij intonacionin e duhur. Në të vërtetë, gjuhëtarët theksojnë se të folurit është formë primare e gjuhës, por studimet e tyre i kryejnë, më së shumti, duke studiuar e hetuar gjuhën e shkruar që ekziston për të përfaqësuar gjuhën e folur.

Ne, kur flasim dhe kur shkruajmë përpiqemi t'i përshtatemi sistemit, ndonjëherë bëjmë gabime, herë me qëllim e herë pa qëllim. Ndaj veprojnë një tërësi rregullash gjuhësore, ndër to edhe ato rregulla që përcaktojnë

¹ I. D. Sheperi, *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe*, Albin, Vlorë, 1927, f. 179.

² R. Memushaj, *Shqipja standarde, Si ta flasim dhe ta shkruajmë*, botimet Toena, Tiranë, 2004, f. 188–189.

përdorimin e shenjave të pikësimit. Mungesa ose përdorimi jo i drejtë i tyre e vështirëson kuptimin e tekstit, shpesh mund të japë shkak për keqkuptime, ndaj me të drejtë, këto rregullat të pikësimit shërbejnë si elemente thelbësore të kulturës së gjuhës.

Çështjet që do të trajtohen kanë të bëjnë me përdorimin e shenjave të pikësimit të disa përbërës të frazës, përdorimi i së cilave në botimet e shumta, në shtypin e përditshëm, në tekste të stilit letrar artistik, në ato të veprimtarisë shtetërore e administrative, shkencore e teknike, por edhe në stilin shoqëror e politik, përgjithësisht, bëhen në mënyrë subjektive, që në shumë rrethana nuk përlligjin arsyet e vendosjes së këtyre shenjave.

Fokusi ynë i studimit do të jetë përdorimi i disa prej treguesve të segmentimit sintaksor, siç shihen ndryshe shenjat e pikësimit, më konkretisht, do të përqendrohemi në problemet që shfaqen në përdorimin e disa shenjave ndarëse, si: *presja*, *viza*, por edhe tek ato veçueset: *klapat*, *dy presjet*, shenja që i shërbejnë veçimit dhe ndërkalljes së disa fjalëve, grupeve të fjalëve apo fjalive që janë përbërës të një fraze të thjeshtë apo të përbërë, por të një kategorie disi të veçantë, jashtë lidhjeve të zakonshme sintaksore. Siç dihet, fraza përbëhet prej një vargu përbërësish që kombinohen e lidhen ndërmjet tyre me lidhje kuptimore e lidhje gramatikore, duke formuar sintagma me raporte të ndryshme. Po ajo mund të përfshijë edhe fjalë e grupe fjalësh, të cilat, sado të lidhura nga kuptimi me përmbajtjen e frazës së cilës i përkasin, nuk lidhen gramatikisht me përbërësit e frazës, me gjymtyrët e saj. Ato, përgjithësisht, i referohen gjithë frazës dhe karakterizohen nga lidhja relativisht e dobët e kjo pasqyrohet edhe në intonacionin që i shoqëron, një intonacion i veçantë, që veqohen në frazë me pauzë. Këto karakteristika të tyre kanë sjellë që nga mjaft studiues të njihen si “*fjalë a togje fjalësh pa lidhje sintaksore me gjymtyrët e fjalisë*”³, “*fjalë, togje fjalësh dhe fjali gramatikisht të palidhura*”⁴, jashtë lidhjeve të zakonshme sintaksore me përbërësit e fjalisë. Ndonjë studiues, duke i ndarë nga gjymtyrët e mirëfillta i ka emërtuar “*gjymtyrë shoqëruese*”⁵, duke i dhënë gjymtyrës vështrimin e gjerë të një elementi përbërës të frazës, ku në përbërje të saj, përveç gjymtyrëve të lidhura gramatikisht me njëra-tjetrën të ekzistojnë edhe gjymtyrë që nuk lidhen nga ana sintaksore me asnjë prej pjesëve të frazës,

³ M. Domi, *Sintaksa e gjuhës shqipe*, Prishtinë, 1967.

⁴ M. Çeliku, *Tekst ushtrimesh të shqipes standarde*, Ilar, Tiranë, 2016, f. 339

⁵ T. Topalli, *Gramatikë e gjuhës shqipe, Sintaksa e fjalisë, sprovë monografike*, Shkodër, 2011, f. 579

duke e ndërlikuar atë e duke krijuar një rend të tretë gjymtyrësh që e shoqërojnë dhe që lidhen kuptimisht me gjithë përmbajtjen e saj. Ndryshe janë emërtuar edhe si “*fjalë të pavarura*”⁶, por ka edhe studiues që nuk i kanë kushtuar vëmendje, duke i trajtuar pjesërisht ose aspak si pjesë përbërëse të një fraze⁷.

Në vështrimin logjik, psikologjik e gjuhësor, pajisja e frazës me përbërës të tillë lind nga nevoja, kërkesa që ka folësi e shkruesi për të plotësuar veten gjuhësisht, për të qenë sa më i kuptueshëm, por edhe për të shtuar informimin që arrin me anën e përbërësve të zakonshëm të frazës që nuk quhen “shoqëruese” apo “të palidhura gramatikisht”. Me të drejtë është pranuar se *fjalë e shprehje të tilla* dalin jashtë skemës së sintagmave dhe shërbejnë për të lidhur mendimet jo vetëm brenda një fjalie, por edhe për të lidhur mes tyre periudha (faza) ose fjali të pavarura që ndahen me pikë, dhe kur shërbejnë për këtë qëllim quhen *lidhëza teksti*⁸. Për t’i dalluar e diferencuar nga përbërësit sintaksorë të zbërthyeshëm, prof. Çeliku e ndal argumentin e tij në shpjegimin e llojit të lidhjeve që këto *fjalë a togje fjalësh* realizojnë, të cilat nuk lidhen as me lidhje nënrenditëse, as me lidhje bashkërenditëse, nuk janë as të varura, as të pavarura në fjali, ndaj në një kuptim më të gjerë pranohet për to “*lidhja e përfshirjes*” a “*e referimit*”⁹.

Fakti se janë pjesë të një fraze, se ekzistojnë vetëm në të, duke iu referuar asaj në përgjithësi a një gjymtyrë të saj në veçanti, studimi i tyre në një rrafsh të veçantë (si shtojcë) na bind në përfshirjen dhe grupimin e tyre nga ana jonë në “*përbërësit e pavarur*”. Praktika e përdorimit, por edhe natyra e tyre, mund t’i përcaktojë ata si përbërës që shqiptohen të veçuar, me intonacion të veçantë, të ndarë me pauza të gjata që ndërpresin vijën e përgjithshme intonacionore të thënies, duke i afruar me përbërësit e veçuar (gjymtyrët e veçuara), veçse me ndryshimin themelor se nuk lidhen me përbërësit e frazës e nuk kanë një funksion të caktuar. Semantikisht nuk janë pjesë e kumtimit bazë të frazës, nuk lidhen organikisht me këtë kumtim, por kanë karakter shtojcor.

Të tillë përbërës të frazës dalin me ndërtime të ndryshme, përmbushin funksione të ndryshme dhe si lloje të tilla dallohen: *thirrori*

⁶ ASH, IHGJ, *Gramatika e gjuhës shqipe*, II, f. 355.

⁷ Th. Dhima, *Gjuha shqipe, Sintaksa*, shblu, Tiranë, 2008.

⁸ R. Memushaj, *Bukuria e gjuhës*, Gjuha shqipe për klasën e tretë të gjimnazit, tekst mësimor, Podgoricë, 2009, f. 140.

⁹ M. Çeliku, *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintakorë)*, ILAR, Tiranë, 2012, f. 234.

apo, siç është njohur ndryshe, *thirrorja* (Sheperi), *plotësi thirror* ose *apostrofa* (Domi, Prifti); *fjalët e grupet e fjalëve të ndërmjetme* apo *fjalë dhe shprehjet modale* (Memushaj: f. 216) që pothuajse trajtohen në të gjitha tekstet mësimore të arsimit universitar; *pasthirrma* që në disa tekste është e përfshirë bashkë me *thirrorët*¹⁰; *fjalët a grupet e fjalëve të ndërkallura apo të ndërshtëna*¹¹.

M. Çeliku¹², duke përjashtuar *pasthirrmën* si një zë më vete, përfshin në këtë grup edhe *fjalitë e ndërmjetme*¹³ dhe *fjalitë e ndërkallura*, të cilat në sintaksën e Akademisë, por edhe tekste të tjera trajtohen në kapitullin e periudhës apo të frazës së përbërë, si p.sh. *periudha me fjali të ndërmjetme dhe të ndërshtëna*¹⁴. Duke shpjeguar përdorimin e shenjave të pikësimit: të presjes, të kllapave apo të vizave, Memushaj i grupon këta përbërës (*thirrorët, fjalët dhe shprehjet modale, pasthirrmat*, që shihen bashkë me tingullimitimet¹⁵) në *grupin e gjymtyrëve sqaruese, plotësuese a saktësuese* jo të renditura me to, por krahas ndërtimeve me forma të pashtjelluara, përdorimit të pjesëzave pohuese, mohuese dhe dëftuese.

Nga sa thamë deri këtu, kuptohet se këta përbërës kanë një pikësim të normuar që është pasqyruar jo vetëm në gramatikat e shqipes, por me hollësi është dhënë në të dy botimet e maketit “Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe”¹⁶.

Shkurtimisht, po përmendim disa rregulla që pasqyrojnë pikësimin e këtyre përbërësve:

Siç dihet, *presja* është shenjë pikësimi që përdoret në gjuhën e shkruar për të ndarë ose veçuar gjymtyrë (fjalë a grupe fjalësh) të një fjalie ose fjali të një periudhë. Një ndër rregullat e presjes është:

¹⁰ M. Çeliku, *po aty*, f. 234.

¹¹ M. Domi, nuk i trajton të ndërkallurat.

¹² M. Çeliku, *po aty*, f. 234.

¹³ K. Cipo: Fjalë ndërmjetëse shqiptohet me tjetër zë a me një zë më t’ulët nga tërë fjalitë e periodës. Rregull: “Fjalë ndërmjetëse i thonë asaj që hyn në mes të një fjalie tjetër dhe nuk është as e varur, as kryesore, po është një fjalë që qëndron vetiu në këmbë. Këtë fjalë e vëmë midis dy presave a midis kllapash a midis dy vizave”.

¹⁴ ASH, IGJL, *Gramatika e gjuhës shqipe, II*, f. 639–658.

¹⁵ R. Memushaj, *po aty*, f. 214.

¹⁶ ASH, IGJL, *Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe*, Shtëpia botuese “Shkenca”, Tiranë, 2002 (botim II i rishikuar).

❖ Ndahen me presje¹⁷ kur hyjnë në përbërjen e një fjalie në fillim, në fund ose në mes të saj, fjalët a togjet e fjalëve jashtë lidhjeve të zakonshme sintaksore me gjymtyrë fjalie, si: thirrorët (fjala ose grupi i fjalëve që shënon personin a sendin të cilit i drejtohet ligjërimi), fjalët a togjet e fjalëve të ndërmjetme, periudha me fjali të ndërmjetme¹⁸.

Po si paraqitet situata e sotme në lidhje me pikësimin e tyre?

Hetimi ynë do të fokusohet në analizimin dhe interpretimin e të dhënave të mbledhura gjatë anketimeve të kryera me studentë të programit të studimit “Gjuhë-Letërsi”, të viteve të ndryshme, por edhe të programit “Master”, pasi nëpërmjet tyre, mendojmë se mund të japim një tablo më të qartë të situatës problemore, në lidhje me përdorimin e pikësimit të tyre. Në fakt, kur përzgjedhëm këtë temë, menduam se vjeljen konkrete do ta realizonin në botime të teksteve të ndryshme, pasi, siç dihet, në ligjërimin e shkruar këta përbërës janë të shumtë, përdoren në të gjitha stilet që përmendëm më lart. Shumica e tyre gjenden në letërsinë artistike, por një pjesë e madhe e tyre përdoren në stilin publicistik e shkencor, disa janë të gjuhës popullore, ndonjë përdoret si huazim nga gjuhët e huaja. Mirëpo, botimi i këtyre teksteve, pas redaktimit nga ana e redaktorëve letrarë të shtëpive botuese, të gazetave, të revistave shkencore apo të institucioneve të ndryshme nuk do të sillte një pasqyrë të pastër të përdorimit së sotëm të këtyre shenjave. Kjo do të ngushtonte rrezën e hetimit dhe nuk do të sillte pasqyrime origjinale, ndaj u ndryshua kampioni i studimit dhe u përzgjedh pikësimi i përdorur nga këta studentë, të cilët mendohet se zotërojnë kulturë gjuhësore më të mirë në raport me studentët e programeve të tjera të studimit.

Rastet (shembujt e përzgjedhur) që hetuam janë po të njëjtat që janë përdorur në maketin e shenjave të pikësimit dhe në sintaksën normative të Akademisë. Nga studimi dhe hetimi i përgjigjeve lidhur me vendosjen e shenjave të pikësimit rezultoi se formimi gjuhësor i tyre çalon shumë.

1.Zbatimi i shenjave të pikësimit për thirrorët

- Dihet se thirrori lidhet vetëm kuptimisht me frazën në tërësi, hyn në përbërje të saj, vihet midis presjesh ose ndahet me presje kur ndodhet në fillim a në fund, për të treguar karakterin e veçuar, ngritjen e tonit dhe pauzat në të folur.

¹⁷ ASH, IGJL, *Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe*, f. 47.

¹⁸ ASH, IGJL, *Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe*, f. 73.

• Në krye të frazës thirrori ka përdorim të dendur, sidomos në stilin letrar. Vendoset në krye, edhe kur i tërhiqet vëmendja personit, të cilit i drejtohet drejtpërdrejt ligjërimi, si edhe kur thirrori shpreh edhe një ngjyrim qortimi.

• Thirrori përdoret në krye të fjalisë edhe në fjalime, në parrulla, në njoftime, në shpallje, në letërkëmbime etj.

Shembujt e përdorur:

(1.1) *Nënë, më ka marrë malli shumë për ty, për motrën dhe vëllezërit, për shokët, për të gjithë!*

(1.2) *O ti, mik, kjo është rruga për në Tiranë?*

(1.3) *A pret miq, o i zoti i shtëpisë?*

(1.4) *Nisemi, Martin, – ia preu fjalën Malushi.*

(1.5) *Ah, ç'ëndërron kot, moj e shkretë, sikur s'ka vajza të tjera!*

(1.6) *Gëzuar 80-vjetorin, profesor!*

(1.7) *Të dashur nxënës mësues dhe pedagogë! Ju përshëndes nga zemra dhe ju uroj për zemërsisht!*

Kategoria studentë	Thirrori						
	Thirrori në krye, i pozicionuar me emër	Thirrori në krye, i shoqëruar me pjesëz dhe i shprehur me përemër	Thirrori në krye	Thirrori i pozicionuar në mes	Thirrori në mes, i shoqëruar me pjesëz	Thirrori në fund, i shprehur me emër/grup fjalësh	Thirrori në fund
Studentët bachelor, I	15 S ¹⁹ /15 G	2 S / 28 G	9S/21G	3S/27G	0/30G	7S/23G	13S/17G
Studentët bachelor II	26 S /24G	15 S / 35 G	22S/28G	5S/45G	2S/28 G	15S/35G	22S/28G
Studentët bachelor III + master	60 S /40G	10 S /90 G	10 S /90 G	12 S /88 G	8S/92	24 S / 76 G	34S/66G

¹⁹ * Sqarim: S (e saktë), G (e gabuar).

- Kur thirrori është i shprehur me një emër të përveçëm dhe është i pozicionuar në krye të frazës rregulla është zbatuar pjesërisht. Nga 180 studentë, 101 studentë e kanë veçuar me presje, d.m.th. 56 % e tyre e kanë zbatuar qartësisht rregullën.

- Por situata ndryshon kur thirrori në krye të frazës është i shprehur me një përemër vetor të vetës së dytë, i shoqëruar me pjesëzën pasthirrmore *o*. Nga verifikimi rezulton se nga 180 studentë, vetëm 27 studentë kanë veçuar me presje thirrordin, *ti*, d.m.th. 85 % e të anketuarve e kanë zbatuar gabim këtë rregull, ku pjesa më e madhe e tyre kanë bërë pjesë të thirrorit edhe ndajshimin.

- Në frazën: *A pret miq, o i zoti i shtëpisë?* kur thirrori është i shprehur me një tog të qëndrueshëm, nga hetimi i 180 pyetësorëve, vetëm 69 studentë kishin vendosur siç duhet presjen. Pra, vetëm 38% e studentëve e kanë veçuar thirrordin me presje kur ai është pozicionuar në fund të frazës.

- Situata përkeqësohet kur thirrori pozicionohet në mes të frazës e duhet ndarë mes presjesh. 88% e studentëve ose kanë vendosur njërën presje nga e majta a e djathta e thirrorit ose nuk kanë vendosur asnjë presje.

Sipas një shënimi në rregullën bazë, pas thirrorëve në krye të një letre, ligjërate a një thirrjeje të vendosur një rresht më lart nga teksti (pra, jo në të njëjtën rresht me tekstin e letrës etj.) vihet presje dhe jo pikëçuditje dhe pas presjes fillohet me shkronjë të madhe.

- Në lidhje me zbatimin e kësaj nënregulle, vetëm 22 % e studentëve kanë vënë presje, pjesa më e madhe e tyre kanë vendosur pikëçuditjen, disa pikën e shumë pak studentë asnjë shenjë.

Në lidhje me rastin e fundit, *thirrori del i shkëputur fare e më vete. Karakterizohet nga një intonacion thirrur ose edhe thirrormor, shqiptohet me një theks të fortë, me një ton më të lartë, e domosdo, me një pauzë më të madhe pas tij, ndaj ai përdoret në krye të një ligjërate dhe i referohet gjithë kësaj e jo vetëm fjalisë e frazës që vjen që në të shkruar nuk shënohet me presë, por me pikëçuditje.* (Domi: f. 14) Në gramatikën normative të Akademisë, pranohen të dyja përdorimet edhe me presje, edhe me pikëçuditje, me shpjegimin se *thirrori i paravendosur veçohet dukshëm nga ajo që vjen pas tij, del disi i shkëputur prej frazës, duke u shqiptuar me një theks më të fortë, me një intonacion thirrormor me një pauzë më të madhe pas tij.* Në këto raste, thirrorit i drejtohet gjithë fjalimi,

gjithë letra e jo vetëm fraza që vjen menjëherë pas tij: *Të dashur nxënës, mësues dhe pedagogë! Ju përshëndes nga zemra dhe ju uroj për zemërsisht.*

Duke u mbështetur edhe në përgjigjet e anketimeve, mund të themi se prirja e sotme anon drejt përdorimit të pikëçuditjes (!), që mendojmë se me të drejtë, për shkak edhe të intonacionit thirrë, do të duhet të pranohet si përdorim më shumë se presja (.).

2. Situata paraqitet po aq problemore edhe në lidhje me përdorimin e presjes te *fjalët e grupet e fjalëve të ndërmjetme* apo edhe më keq te *fjalja e ndërmjetme*.

Siç e dimë, *fjalët a grupet e fjalëve të ndërmjetme* nuk hyjnë në strukturën e frazës, nuk i sjellin ndonjë gjë të re plotësuese shprehjes së mendimit, po japin një të dhënë suplementare duke shfaqur zakonisht qëndrimin e folësit ndaj kumtimit bazë, vlerësimin e përgjithshëm që ai i bën atij, tregojnë burimin e kumtimit a lidhjen kuptimore midis tij dhe një kumtimi tjetër etj. Kanë një intonacion karakteristik, *intonacion ndërkalljeje* shqiptohen *me një ton më të ulët, me një ritëm pak më të shpejtë nga ai i thënies*, intonacion që tregon se këta përbërës janë përbërës të një lloji tjetër, të llojit shtojcor²⁰. Në përputhje me tipin kuptimor të tyre përbërës të tillë që kanë përdorim të dendur në ligjërim, numri i të cilëve shkon afërsisht 400 (Çeliku: 349) mund të pozicionohen në krye, në mes ose në fund të frazës. Ndodh më shpesh në krye, shumë më rrallë në fund, nëse i referohen gjithë kumtimit. Disa prej tyre mund të marrin e të vendosen në çdo pozicion, ndonjëherë me ndonjë nuancë stilistike, por ka edhe fjalë a grupe fjalësh që përdoren vetëm në krye të fjalisë ose që s'dalin asnjëherë në fund.

(2.1) *Ai, ndoshta, do të vijë.*

(2.2) *Dhe atëherë, ndoshta, më lindi dëshira të shkruaja edhe unë poezi.*

(2.3) *Dhe kishte ca arsye, sipas mendjes sime, që të vepronte kështu.*

(2.4) *Mund të jetojë, sigurisht!*

²⁰ ASH, IGJL, *Gramatika e gjuhës shqipe, II*, f. 367.

Kategoria studentë	Fjalë e ndërmjetme e paravendosur	Fjala e ndërmjetme në mes	Fjala e ndërmjetme në fund
Studentët bachelor, I	16 S /14 G	2 S / 28 G	3 S/ 27 G
Studentët bachelor II	25 S /25 G	5 S / 45 G	5 S/ 45G
Studentët bachelor III + master	55 S /45 G	6 S/174 G	12 S/88 G

▪ Nga verifikimi i bërë, nga përdorimi në frazë i tyre në të tria pozicionet, p.sh. vetëm të një rasti, të fjalës të ndërmjetme *ndoshta*, që përdoret në frazë për të treguar shkallën e vërtetësisë së kumtimit, si të mundshme, të dyshimtë:

Dhe atëherë, ndoshta, më lindi dëshira të shkruaja edhe unë poezi.

rezulton kur kjo fjalë është e pozicionuar në krye të frazës, rregulla e ndarjes me presje nga fraza është zbatuar nga 54% e studentëve, kur është në mes të frazës, rregulla është zbatuar nga 11 % e studentëve, ndërsa kur është pozicionuar në fund, vetëm 14 % e tyre kanë veçuar këtë fjalë me presje.

▪ Gabimet më të shumta shfaqen kur këta përbërës kanë një pozicion në mes të frazës, ku në vend të dy presjeve vendoset vetëm një, në të majtë o në të djathtë të fjalës së ndërmjetme ose s’vendoset fare.

▪ Ka raste kur fjalët e ndërmjetme mund t’i referohen një gjymtyre të fjalisë; atëherë qëndrojnë përpara ose pas saj dhe në shqiptim janë të bashkuara me të: *Ai, ndoshta, do të vijë*. Këtu fjala e ndërmjetme i referohet kallëzuesit *do të vijë*.²¹ e në këto raste nuk vendoset mes presjesh. Mosvendosja e tyre në këto raste i “ndihmon” studentët që të jenë të saktë në përgjigjet e tyre.

²¹ M. Domi, *Sintaksa e gjuhës shqipe*, Prishtinë, 1967, f. 15.

❖ Siç dihet, **klapat**²² përdoren për të veçuar fjalë, grupe fjalësh, fraza të thjeshta e të përbëra që shtohen në një tekst për të shprehur vërejtje a sqarime plotësuese. Ato përdoren kur presjet ose vizat nuk do të mjaftonin, sepse konceptimi i shprehur brenda kllapave, dallohet më qartë nga pjesa tjetër e frazës.

Në lidhje me përdorimin e saj jepen disa rregulla të përdorimit, ku njëra lidhet me përdorimin në frazë të fjalëve a të grupeve të fjalëve të ndërkallura a të ndërshtëna. Konkretisht, rregulla me shënimet përkatëse është:

Mbyllen në kllapa fjalë, togje fjalësh a fjali të ndërkallura, që kanë një lidhje të dobët me pjesën tjetër të fjalisë a të periudhës, sepse përbëjnë informacione shtesë.

Shënim 1.²³ Përpara kllapës nuk vendoset asnjë shenjë tjetër pikësimi, ndërsa pas kllapave, pikësimi i përshtatshëm për gjithë fjalinë.

Shënim 2. Kur fjala a fjalia e ndërkallur ndodhet në fund të periudhës a fjalisë, shenja e pikësimit që i takon fjalisë a periudhës vihet pas kllapës.

Shënim 3. Kur fjalia e ndërkallur në kllapa është pyetëse ose thirrmore, në fund të saj, vihet shenja përkatëse e pikësimit, pikëpyetja ose pikëçuditja; nëse kjo lloj fjalie është në fund, pas kllapës vihet pika.

Në fakt, nëpërmjet këtyre përbërësve, folësi i shton kumtimin bazë sqarime e shënime plotësuese të dorës së dytë, duke e sjellë kumtimin më të përpiktë, më të plotë e për ta qartësuar më shumë. Ata kanë kuptim shtesor-parantezor. Mund të përdoren për t'i sjellë frazës të dhëna plotësuese, krahasuese ose kundërshtuese, shpjegojnë ose janë përkthim i një fjale të huaj ose pak të njohur, japin shënime për kuptimin e ndonjë fjale, e si të tilla përdoren edhe shkurtimet e një emërtimi të plotë ose fjalët që zbërthejnë një emërtim të shkurtuar. Këta përbërës dalin gjithnjë në mes të frazës dhe asnjëherë në krye, shumë rrallë në fund.

²² ASH, IGJL, *Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe*, f. 95.

²³ ASH, IGJL, *Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe*, f. 96.

Kategoria studentë	Fjalë e ndërkallur mes kllapash	Fjalë e ndërkallur mes kllapash	Fjalë e ndërkallur mes vizash	Pasthirma
Studentët bachelor, I	3/27G	4 S/ 26 G	8/22	10 S /10 G
Studentët bachelor II	6 S/48 G	3 S/47 G	17/23	8 S /42G
Studentët bachelor III + master	20 S/ 80	10 S/ 170 G	31/139	28 S / 72G

Fjalët a grupet e fjalëve të ndërkallura dallohen për pauza të gjata që janë karakteristike për *intonacionin e ndërkalljes*, shqiptohen më shpejt, më me nxitim, me një ton më të ulët se gjymtyrët e tjera të fjalisë. Në shkrim ky intonacion shprehet me anën e kllapave ose të vizave të ndarjes.²⁴

(3.1) *Me punë arrihet gjithçka, prandaj ai thotë se fjala “impossible” (e pamundur) duhet hequr nga fjalori i çdo kombi.*

(3.2) *Në Agjensinë Telegrafike Shqiptare (ATSH) po bëhet ristrukturim i të gjithave drejtorive të saj.*

Këta përbërës përdoren dendur si në ligjërimin e folur, edhe në ligjërimin e shkruar, dallohen sidomos, në stilin shkencor e publicistik, por edhe në letërsinë artistike.

❖ **Viza**²⁵ përdoret për të veçuar fjalët, togjet e fjalëve a fjalitë e ndërkallura. Ndryshe nga kllapat e rrumbullakëta, që mund të përdoren në raste të tilla, vizat tregojnë një shkëputje më të vogël.

(3.3) *Studiuesi i zoti i gjuhës, Kristoforidhi, krijoi një mori fjalësh – rreth pesëqind – duke ndjekur vetë ligjet e shqipes.*

²⁴ ASH, IHGJ, *Gramatika e gjuhës shqipe, II*, f. 376.

²⁵ ASH, IGJL, *Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe*, Rregullat e pikësimit, f. 103.

Kllapat²⁶ ndryshe nga vizat e pushimit, janë shenja që nënvizojnë më shumë karakterin shtesor të ndërkallur, veçimin më të madh nga fraza. Kështu përzgjedhja e shenjës së pikësimit varet edhe nga synimet e autorit, ndonjëherë edhe nga pikëpamja subjektive për karakterin e ndërtimeve të tilla (kllapat japin mundësi që ndërkallja të dallohet më qartë në shkrim, por nga ana tjetër, vizat tregojnë një shkëputje më të vogël me frazën). Fjalët a grupet e fjalëve të ndërkallura që futen mes kllapash shqiptohen më shpejt, si të dorës së dytë, si diçka plotësuese, me një ton më të ulët dhe me pauza të gjata.

Nga hetimi i bërë për përdorimin e kllapave dhe të vizave për fjalët a grupet e fjalëve të ndërkallura vihet re:

- Kur përdoret si fjalë e ndërkallur shkurtimi i një emërtimi, p.sh. ATSH, vetëm 20 % e studentëve kanë përdorur vetëm kllapat. Pjesa më e madhe e tyre kanë parapëlqyer kllapa të shoqëruara ose me thonjëza ose me presje (një ose dy) e një pjesë e mirë e tyre asnjë shenjë të pikësimit.
- Kur është përdorur si përkthim i një fjale të huaj vetëm 31 % e tyre kanë zbatuar siç duhet rregullën, duke vendosur përdorur kllapat e rrumbullakëta, ndërsa
- kur shërbejnë për të dhënë një shënim me karakter sqarues e saktësues, përdorimi i vizave është realizuar vetëm në 9.4 % e tyre. Pjesa më e madhe e studentëve nuk kanë preferuar të përdorin asnjë shenjë të pikësimit, një pjesë e tyre e kanë ndërkallur me presje, me një, ose me dy presje, ndërsa kllapat janë përdorur vetëm në 4 raste.
- Më problematik shfaqet përdorimi i fjalive të ndërkallura që do të pasqyrohen në një studim më të plotë, bashkë me fjalitë e ndërmjetme.

Kjo panoramë e përgjithshme e kësaj situate, duke qenë se shfaqet në një mjedis të tillë universitar që përfaqëson e do të përfaqësojë sferën intelektuale, duhet parë si shprehje e një kulture të pamjaftueshme gjuhësore të shkruesve të shqipes, por pa përjashtuar edhe arsyen e një ndikimi e imitimi të paarsyeshëm të pikësimit të frazave të gjuhëve të huaja (sidomos në përkthimet), megjithëse kjo nuk përfshin rastet tona të studimit.

1. Sipas mendimit tonë, shkaku i parë duhet parë te përgatitja gjuhësore e studentëve, te kultura gjuhësore që ata zotërojnë e përftojnë në vite edhe gjatë kohës së studimeve universitare. Do të duhet vëmendje e përqendrim më i madh jo vetëm lidhur me përvetësimin e njohurive

²⁶ ASH, IHGJ, *Gramatika e gjuhës shqipe*, II, f. 659.

sintaksore, për zotërimin dhe njohjen e këtyre përbërësve konkretisht, por edhe me zbatimin e normës që lidhet me pikësimin e tyre. Parregullsitë dhe shtrembërimet pa dyshim ndikojnë për keq dhe në ligjësitë sintaksore, për vetë natyrën e gjuhës shqipe, ndaj do të duhet kushtuar shumë vëmendje e rëndësi.

2.Shkaku i dytë lidhet me faktin se njohuritë të tilla sintaksore ose janë dhënë të cunguara, ose nuk janë dhënë fare në arsimin parauniversitar. Mjafton të vëzhgojmë programet e arsimit parauniversitar nga klasa II–IX dhe shohim se njohuritë për këta përbërës nuk jepen e kjo sjell jo vetëm te nxënësit, por edhe te studentët, pëstjellime, vënie subjektive të shenjave të pikësimit (nisur nga shqiptimi e intonacioni), më së shumti, përdorime të gabuara të tyre. Edhe nëpërmjet kësaj problematike përforcohet argumenti i pranuar prej kohësh se sistemi 9-vjeçar është i pamjaftueshëm për të mbyllur ciklin e përgatitjes gjuhësore të nxënësit, ndaj thellimi, përvetësimi dhe praktikimi i njohurive gjuhësore në arsimin e mesëm të lartë është në të mirë të kësaj çështjeje.

Kohët e fundit njohuritë gjuhësore në lidhje me këta përbërës dhe pikësimin e tyre janë bërë pjesë e programeve të lëndës “Gjuhë shqipe” për klasat X–XII.

Përveç këtyre shkaqeve, është e domosdoshme që:

- të ngrihet shkalla e zotërimit të këtyre rregullave edhe nga vetë mësuesit e pedagogët. Vlerësimi më me përgjegjësi i normës pikësimore nga të gjithë në ligjëruesit e shqipes, nga mësuesit, pedagogët, gazetarët, studiuesit, specialistët e administratës, politikanët do të sjellë shkruar me kulturë gjuhësore më të pasur e me një zotërim më të mirë të saj. Përgatitja gjuhësore është parakusht për një vetëdije gjuhësore të zhvilluar.

- të mësohen e të përvetësohen këto rregulla të pikësimit, por edhe më gjerë, në mënyrë të shkallëzuar, me shembuj sa më praktikë, jo thjesht të sjella në aspektin teorik e shkencor.

- të ngrihet niveli i kulturës së gjuhës së botimeve, sidomos të botimeve shkollore, të teksteve universitare, të revistave e studimeve shkencore.

- të rritet roli dhe ndikimi që mund të sjellë media e shkruar dhe ajo elektronike.

Të gjithë së bashku e kemi për detyrim qytetar të jemi më të vetëdijshëm për këto përkujdesje e përmirësime që ka nevojë shoqëria jonë në kuadër të përsosjes së kulturës gjuhësore të saj.

BIBLIOGRAFI

- ASH, IGJL, *Gramatika e gjuhës shqipe, II*, Tiranë, 2002, 686 f.
- ASH, IGJL, *Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe*, Rregullat e pikësimit, Shtëpia botuese “Shkenca”, Tiranë, 2002, 128 f.
- Çeliku, M., *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksorë)*, ILAR, Tiranë, 2012.
- Çeliku, M., *Tekst ushtrimesh të shqipes standarde*, Ilar, Tiranë, 2016.
- Domi, M., *Sintaksa e gjuhës shqipe*, Prishtinë, 1967.
- Domi, M., *Vepra I, studime Sintaksore*, shtypshkronja “Kristalina KH”, Tiranë, 2013.
- Dhima, Th., *Gjuha shqipe, Sintaksa*, shblu, Tiranë, 2008.
- Memushaj, M., *Bukuria e gjuhës*, Gjuha shqipe për klasën e tretë të gjimnazit, tekst mësimor, Podgoricë, 2009.
- Memushaj, M., *Shqipja standarde, Si ta flasim dhe ta shkruajmë*, botimet Toena, Tiranë, 2004.
- Topalli, T., *Gramatikë e gjuhës shqipe, Sintaksa e fjalisë, sprovë monografike*, Shkodër, 2011.
- Sheperi, I. D., *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe*, Albin, Vlorë, 1927.